
Prikazi in ocene

Martin Jay

Downcast Eyes

The Denigration of Vision in Twentieth-Century

French Thought

University of California Press, Berkeley, Los Angeles-London, 1993, 632 str.

K njiga Martina Jaya z naslovom *Povešene oči. Očrnitev videnja v francoski misli dvajsetega stoletja* nam izrisuje filozofsko-teoretičen in umetniško-praktičen zemljevid sinhroničnih in diahroničnih povezav tistega, kar se danes imenuje okularocentrični diskurz predvsem v sodobni francoski filozofiji. Toda Jay nam tokrat ponuja negativno branje tega vseprisotnega okularocentrizma – osrediščenja na oko; poudarek je na skorajda patološkem strahu pred vizualnim in njegovi mi filozofsko-teoretskimi relacijami. Namesto »faličnega očesa« kartezijskega subjekta v vsej svoji domnevni celovitosti osrediščenga na samega sebe, skuša Jay razpoznati Holbeinovo anamorfčno lobanjo razsrediščenga subjekta. Skratka, gre za aktualizacijo tistih strategij, ki niso razvile samo zavezujočih alternativ v razmerju do prevladujočih vizualnih načel, temveč tudi do napačnega prikazovanja (misrepresentation), ki ga Jay še najbolj zaznava pri raziskavi feminističnega antiokularocentričnega diskurza. Rezultat teh prijemov pa je svojevrstna korekcija pogleda in hkrati spoznanja, ki je bilo do sedaj preveč pogosto podano kot postopno stopnjevanje pozitivnih zgodovin in/ali teorij vizualne kulture.

Okularocentrizem kot specifična praktična, teoretska, filozofska in življenjska paradigma (ali lahko rečemo zahodnega) sveta – že bralec je, kot poudarja Jay, per definitionem optično bitje – je predvsem tukaj tematiziran na način ikonofobije, okularofobije, ikonoklazma, torej kot antiokularocentrizem. Kar pomeni, da ne smemo vizualnosti razumeti samo kot fiziološki akt ali vizualno reprezenatacijo, marveč kot eminentni diskurzivni teritorij, ki se pojavlja ne samo v jeziku, temveč tudi v filozofiji, teologiji, umetnosti, retoriki, itn. In ko Jay dobesedno teče naokrog – *discurere* – da bi prešil skupaj različice antivizualnega diskurza in nam ga dal na vpogled – tudi kot zašiti hegemonični režim sedanjosti, odkriva hkrati tudi množico razprav o subjektivnosti, razsvetljenstvu in humanizmu. Antivizualni diskurz namreč ni nikakršno homogeno diskurzivno telo, temveč mesto množice sekvenc, kjer Jay opravlja skoz in skoz ponavljajoče se dešifriranje in saturiranje. Foucaultovsko rečeno, skuša Jay z izrekanjem tistega, kar je bilo rečeno, ponoviti tisto, kar ni bilo nikoli izrečeno.¹

¹ Michel Foucault, *Nascita della clinica*, Einaudi, Torino 1969, str. 11.

Jay začne svoje raziskovanje z nekaterimi splošnimi ugotovitvami, ki predvsem rišejo zmagoslavje pogleda v zahodni filozofski tradiciji (v času sončnega kralja Ludvika XIV. in Descartesa), da bi se potem prepustil nasprotnemu negativnemu toku, ki ga lahko še najbolj upodobimo prav z naštevanjem imen mislecev, ki jih je Jay bolj ali manj sistematično »presvetlik« v lastnem – kot ga vedno znova ne pozabi imenovati – razsvetljenskem filozofskem početju: Henri Bergson, Georges Bataille, André Breton, Jean Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty, Emmanuel Levinas, Michel Foucault, Louis Althusser, Guy Debord, Jacques Lacan in Luce Irigaray, Christian Metz, Roland Barthes, Jacques Derrida in Jean-François Lyotard. Kartiranje, ki ga Jay izvrši, je postopek določanja pogojev, ki v določenem času in prostoru urejujejo vezi, ki so se utrdile med njimi, način, kako se med seboj združujejo ter pravila in vloge, ki jih izvršujejo. Vrstni red njihovega obravnavanja pa se ne ravna po sinhroniji določene teoretično-kritične mreže, na kateri je Jayeva analiza vendarle utemeljena, pač po diahroniji njihovega časovnega in prostorskega pojavljanja.

Jayeve zavezanost horizontu razsvetljenskega ideala², ki smo ga že pred časom obdelali³, je tudi tokrat, pa čeprav v drugem kontekstu, osnova

precej ostrega teoretskega razmejevanja, ki se konča s tezo o Jayevi predkritični teoretski poziciji v *Povešenih očeh*⁴. Prav ta prelet, ki ga Jay po lastnih besedah v poskusu razumevanja celotne antivizualne tradicije izpelje iz nekakšne mitološke, ikarske perspektive, je tista poteza, ki potemtakaem Jayu zakrije in omogoči prevzeti prav tiste kartezijske vizualne trope, ki naj bi jih antiokularocentrični diskurz kritiziral. Ikarska perspektiva pa je hkrati tudi tista, ki nenehno skuša razsvetliti, pojasniti, narediti transparentno prav bistvo antiokularocentričnega diskurza – njegovo utemeljenost v motnem očesu skorajda skotomiziranega subjekta. Zdi se, da Jay pogostoma piše o kritičnem odporu do videnja iz perspektive, ki nenehno opušča prav odpor in kritiko – »ostajam zvest ideji razsvetljenstva« pravi in z njo skuša pojasniti nejasne ideje.

In prav zato je Jayeva knjiga prej učbenik kot metaforično rečeno »filozofsko razodetje«, toda tudi primer žanrske posodobitve teorije. V Jayevem filozofskem diskurzu je namreč možno najti veliko psihosocialne genealogije – biografsko esejističnih eskapad, spoznanih tudi pod sintagmo »zgodba o življenju z zgodovino sistema mišljenja⁵. Tako recimo Jay med obilico navzkrižnega življenjskega napotovanja in branja o sorodstvenih,

² Prim. Martin Jay, *Downcast Eyes*, op. cit., str. 17.

³ Prim. Marina Gržinić Mauhler, »Force Fields«, (prikaz z oceno knjige Martina Jaya), *Filozofski vestnik*, št. 1/1993, Ljubljana, str. 239-246.

⁴ W.J.T. Mitchell »The Eyes Have It«, *ARTFORUM* 32, št.5, januar 1994, New York, str 9 – 10.

⁵ Prim. Elisabeth Roudinesco, *Jacques Lacan*, Fayard, Pariz 1993.

prijateljskih in seksualnih razmerjih med teoretiki in filozofi, analitikom in njegovimi analizanti, reflektira tudi posthumno objavljeno katarzično izpoved Louisa Althusserja o lastni ujetosti v manično depresivno psihozo in o tem, kako je diktiral celotni generaciji filozofov ponovno branje *Kapitala*, pa čeprav je v resnici, kot je zapisal sam Althusser, prebral samo njegov prvi zvezek.⁶ Hkrati pa se s tovrstno »logiko za-zaznamovanja« tisto, kar se je zdelo informativni splošni pogled, pogled iz nevtralne »objektivne« razdalje, subjektivira in zadobi naenkrat povsem drug pomen, je drugače za-znamovana.

Posebej zanimivo je Jayevo hiazmat-sko branje in določanje antiokulacrocentričnih pozicij prāv pri avtorjih, ki so pomembno začrtali tudi slovensko filozofsko in teoretično misel⁷. Jayeva knjiga omogoča predvsem tistemu neposvečenemu bralcu, ki se še le danes spopada z navedenimi avtorji in njihovimi koncepti, vzpostaviti svojevrstne produktivne orien-

tacijske mreže branja in interpretacije. To vsekakor velja recimo za »razumevanje« pred kratkim objavljenega slovenskega prevoda temeljnega Lacanovega teksta *Zrcalni stadij kot oblikovalec funkcije jaza*⁸, ki razčlenjuje operacijo oblikovanja jaza in hkrati utemeljuje psihotizacijo pogleda. Z Jayevimi razlagami, ki sicer funkcionirajo predvsem v vlogi krotilca pogleda, ne pa njegovega vzpodbujevalca, lahko za nazaj natačno začrtamo historiat, ki je leta 1966 privedel do objave tega temeljnega Lacanovega teksta. Z vzpostavitev mreže prehajanj in razhajanj ter navidez anekdotičnih podrobnosti pokaže Jay na ključen pomen Lacanove umestitve očesa in pogleda v domeno paranoidnega. Takšnih pomembnih za-znamkov pa je mogoče zaslediti tudi pri predstavitvi francoske postrukturalistične filmske teorije, predvsem tiste okrog francoske revije *Cahiers du Cinema*. Ob feminističnih podmenah antivizualnega diskurza, ki je mimogrede med najbolj zanimivimi Jayovimi obdelavami in filozofskimi aktualizacijami, skuša Jay utemeljiti drugačno interpretacijo družbenega in kulturnega prostora ter novo organizacijo časa, ki jo lahko sintetiziramo kot nasprotno »družbenem kot shizofreničnem, kjer se zdi, kot da bi bile spolne razlike izpuščene in psihično življenje destilirano«.⁹ Jay eksplicira koncept,

⁶ Prim. Louis Althusser, *L'avenir dure longtemps suivi de Les faits*, ur. Olivier Corpet in Yann Moulier Boutang, Pariz 1992, cit. v: Martin Jay, *Downcast Eyes*, op. cit., str. 378.

⁷ Prim. Jacques Lacan, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, ki je v prevodu Rastka Močnika, Zoje Skušek, in Slavoj Žižka izšla pri Cankarjevi založbi v Ljubljani leta 1980, v istem letu, ko je maja 1980 v Kliničnem centru v Ljubljani umrl Josip Broz-Tito. Otakšnih in drugačnih revolucijah prim. tudi Aleš Erjavec, Marina Gržinič, *Ljubljana, Ljubljana. Osemdeseta leta v umetnosti in kulturi*, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1991.

⁸ Jacques Lacan, »Zrcalni stadij kot oblikovalec funkcije jaza«, v: *Jacques Lacan: Spisi*, ur. Miran Božovič in Slavoj Žižek, Analecta, Ljubljana 1994, str. 37-45.

⁹ Prim. Jacqueline Rose, »Sexuality and Vision: Some Questions«, v: *Vision and*

ki smo ga na začetku tega prikaza imenovali s sintagmo »napačno prikazovanje«. Gre za koncept, ki raziskuje sredstva, s katerimi se subjekt producira, in ki povzroča metaforično rečeno »razvalino reprezentacije« natančno na osnovi tistega, kar je izvrženo, izključeno – na osnovi neprezentabilnega objekta, ter ustvari pomen iz njegove odsotnosti.¹⁰ Gre za specifično strategijo odpora in nasprotovanja korporativno proizvedenemu sistemu reprezentacije, ki v terminih spola, razredov, ras natančno določa, katere so tiste podobe, ki jih je dovoljeno uporabljati, za strategijo odpora, ki jo je ekspliciral prav feministični antivizualni diskurz in Jay izpostavil.

Zato se Jayeve »povešene oči« navkljub kritikam kažejo kot eden najbolj izčrpnih sinoptičnih pregledov, ki bi jih sicer lahko kdo pejorativno poimenoval kratki ekskurzi v posamezne zgodovine filozofske misli (saj je v knjigi predstavljenih več kot trideset najbolj pomebnih filozofov, teoretikov, zgodovinarjev, ideologov in praktikov tega stoletja), a bi vendarle v slovenskem prevodu knjiga zapolnila marsikatero filozofsko-teoretično vrzel na tem področju, posebej ko nam primanjkuje prevodov temeljnih filozofskih del. Čeprav gre torej za sholastično rečeno »sekundarno branje«, lahko označimo Jayevo knjigo

za temeljni filozofski učbenik (za-hodne) sodobne filozofske in teoretske misli¹¹.

Marina Gržinić Mauhler

Visuality, ur. Hal Foster, Bay Press, Seattle 1988, str. 115–131.

¹⁰ Cf. Jo Anna Isaak, »Women; The Ruin of Representation«, v: *Afterimage*, april 1985, str. 6.

¹¹ Podobno kot so v posthumno izdani knjigi Craiga Owensa, antologiji-zborniku njegovih kritičnih, teoretskih tekstov ter tekstov o umetnosti, kulturi družbi, posebej pa kulturno-družbeno-politični razsežnosti AIDS-a, za katerega je umrl, objavili izčrpno Owensevo bibliografijo ter seznam njegovih priporočil dodatnega branja ob posameznih temah. Prim. *Craig Owens: Beyond Recognition. Representation, Power and Culture*, ur. Scott Bryson, Barbara Kruger, Lynne Tillman in Jane Weinstock, University of California Press, Berkeley, Los Angeles in Oxford 1992.